

# 119 il əvvəl bizi deyib gəlmişdi...

**“Molla Nəsrəddin” 119 il bundan əvvəl bizi – Azərbaycan xalqını, müsəlman qardaşlarını deyib gəlmişdi. Böyük demokrat yazıçı və görkəmli ictimai xadim Cəlil Məmmədquluzadənin ideyalarından, xalqını, millətini necə görmək istəyindən, dövrün ən müasir inqilabi məsələlərindən danışmağa, din pərdəsi altında min bir oyundan çıxıb milləti cəhalətə sürükləyən “ruhanilərin” iç üzünü açmağa gəlmişdi.**

**“Dəli” də oldu, “Lağlağı” da...**

Gəldi və ana dilimizin qayğıkeşi oldu. Cəlil Məmmədquluzadə ömrünün sonunadək doğma dil uğrunda mübarizə apardı. Millət sevdasından “Dəli” olub, “bəlkə millətə bu cür təsir edə bilərəm”, – dedi. Bunun yeterli olma-

türkün açıq ana dili ilə danışsın. Mən onu bilirəm ki, türk dili danışmaq eyibdir və şəxsin elminin azlığına dəlalat edir, amma hərəndə bir keçmiş günləri yad etmək lazımdır: salınz yadınıza o günləri ki, ananız sizi beşikdə yırğalaya-yırğalaya sizə türk dilində lay-lay deyirdi və qulaq ağrısı səbəbinə sakit olurdunuz. Axırı biçərə ananız sizə deyirdi: “Bala, ağlama, xortdan gələr, səni aparar” və siz dəxi canınızın qorxusundan səsinizi kəsib ağlamaqdan sakit olurdunuz.

Hərəndə bir ana dilini danışmaqla keçmişdəki gözəl günləri yad etməyin nə eybi var?!”

## “Molla Nəsrəddin”in əsas qayəsi-ana dili

“Molla Nəsrəddin” fəaliyyətinə ana dilini qorumaqla başlamışdı. Çünki milləti yuxudan oyatmaq üçün lazım olanların ən ümdui dil idi. O, “Dil” ucbatından “Anama də ki, Fatmanın oğlu oldu”nu “Fatmanın oğlu öldü” kimi oxuyub az qala bir ananın üreyini partladan Molla Cəfəri ittiham etmədi, dilimizi bəyənməyib başqa dildə danışan “Bizim” obrazovannı”lar”ı qofta (küftə) atəşinə tutmadı, “Meymunlar” kimi bir-birini yamsılayıb özge dildə danışın, Fatmanı “Fatya”, Həsəni “Qasanka” Münəvvəri “Varya” çağıranlara qarşı üsyankar olmadı? “Əlifba” dan söhbət açib millətin yarısının ərəb, fars, bir yarısının da rus dilində danışmasını səhifələrinə çıxarıb “Molla Nəsrəddin”in münasibətini bildirmədi? Öz dilində danışmayanları qınamaq necə olar ki? Bax, “Molla Nəsrəddin” belə yazmışdı: “... Allah atana rəhmət eləsin, bəs ta hanı türk dili? Qardaş, zarafat deyil ki, dilimizdən

– İzdrasti, bacalusqa”.

## Vətəndaşlıq qayəsi

Cəlil Məmmədquluzadənin “Azərbaycan” məqaləsi onun vətəndaşlıq qayəsi idi: “ Bəzi vaxt otururam və papağımı qarşıma qoyub fikrə gedirəm, özüməndən soruşuram ki:

- Mənim anam kimdir?
- Öz-özümə də cavab verirəm ki:
- Mənim anam rəhmətlik Zöhrəbanu bacı idi.
- Dilim nə dilidir?
- Azərbaycan dilidir.
- Yəni Vətənim haradır?
- Azərbaycan vilayətidir.
- Haradır Azərbaycan?

– Azərbaycanın çox hissəsi İrandadır ki, mərkəzi ibarət olsun Təbriz şəhərindən; qalan hissələri də Gilandan tutub, qədim Rusiya hökuməti ilə Osmanlı hökuməti daxilindədir

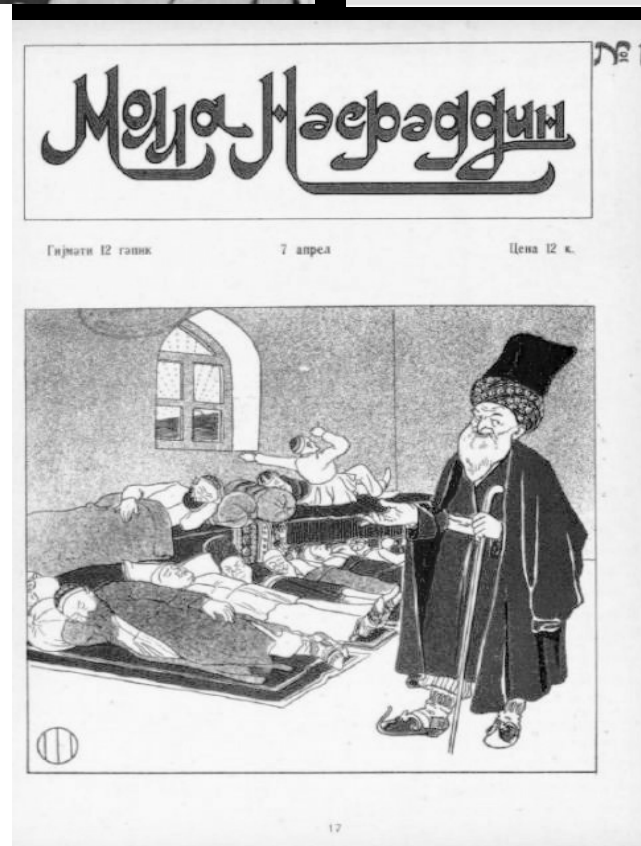
Böyük mirzəcəlişünas, akademik İsa Həbibbəyli özünün “Cəlil Məmmədquluzadə – Milli istiqlal ədəbiyyatının sərkərdəsi” adlı məqaləsində yazır: “1917-ci ildə yazılmış “Azərbaycan” məqaləsində Mirzə Cəlil vaxtilə Şah İsmayıl Xətəinin qılıncı ilə çəkdiyi Azərbaycan xəritəsini böyük məharətlə qələmi ilə cızmışdır. “Azərbaycan” məqaləsi Cəlil Məmmədquluzadənin Azərbaycançılıq konsepsiyasının bəyannaməsidir: Cəlil Məmmədquluzadə Azərbaycan xalqı üçün Vətən, millət və ana dilindən başqa nicat yolu olmadığını var-gücü ilə car çəkmişdir. Vətən, millət və dil məsələ-



dığını görəndə düşüncələrindəki “Lağlağı”ıqla anlatmağa çalışdı. “Yox, bundan da fayda olmadı, bunlarla yenə də milləti oyada bilmədim”, – deyər fikirləşərkən “Molla Nəsrəddin” oldu. Vətənin el-el, oba-oba səyahətə çıxıb hər təbəqə ilə “öz dili” ilə danışmağa başladı, bəlkə oyanalar, bəlkə dəyişələr, – deyər.

Molla Nəsrəddin, ağsaqqal sözü dinlənən olar, – deyib səni yuxuya getmiş bir xeyli müsəlmanı oyatmaqda ona kömək etməyə çağırırmışdı böyük Cəlil Məmmədquluzadə. Bizə Mirzə Cəlildən danış, özündən söhbət aç, necə gəldin, səni necə qarşıladılar, necə yola saldılar, bundan söhbət et, biz də maraqla dinləyək...

– Cəlil Məmmədquluzadə “bu gün” idi. Milləti isə “dünən”də qalmışdı. Böyük canyanğısı ilə onları səsləyirdi: dünənlərdən bu günlərə səsləyirdi. Onu çox gözəl anlayırdım, ona görə də sözünü yerə salmağa haqqım yox idi. Gəldim, 1906-cı ilin 20 aprelində Mirzə Cəlilə köməyə gəldim və onun redaktorluğu ilə iyirmi beş il ərzində fəaliyyətimizi Tiflisdə, Təbrizdə və Bakıda böyük uğurla davam etdirdik. Gəldiyim gün üz tutdum millətə: “Sizi deyib gəlmişəm, ey mənim müsəlman qardaşlarım! O kəsleri deyib gəlmişəm ki, mənim söhbətimi xoşlamayıb bəzi bəhanələr ilə mənədən qaçıb gedirlər, məsələ, fala baxdırmağa, it boğuşdurmağa, dərviş nağılına qulaq asmağa, hamamda yatmağa və qeyri bu növ vacib əməllərə. Çünki hükmalar buyurublar: sözünü o kəsələrə də ki, sənə qulaq vermirlər. Ey mənim müsəlman qardaşlarım! Zəmani ki, mənədən bir gül-məli söz eşidib ağzınızı göyə açıb və gözlerinizi yumub, o qəder “xa-xa!..” edib güldünüz ki, az qaldı bağırsaqlarınız yırtılınsın və dəsmal əvəzinə ətəkləriniz ilə üz-gözünüzü silib, “İnənət şeytana!” dediniz, o vaxt elə güman etməyin ki, Molla Nəsrəddinə gülmürsünüz. Ey mənim müsəlman qardaşlarım! Əgər bilmək istəsəniz ki, kimin üstünə gülmürsünüz, o vaxt qoyunuz qabağınıza aynanı və diqqət ilə baxınız camalınıza. Sözüümü tamam etdim, ancaq bir üzrüm var: mənə görə bağışlayasınız, ey mənim türk qardaşlarım ki, mən siz ilə



iyrenirik, vəssalam! Uca papaqlılarımız bir-birinə kağız yazanda yazır: “və nigarani nədarim səvayi əz duri və mofariqəti şoma”.

Alçaq papaqlılarımız da birçə il qorodskoy şkolada uçit eləyəndən sonra küçədə bir iznakomini vstret eləyəndə o saat şapqasını çıxarıb deyir:

ləri Cəlil Məmmədquluzadə yaradıcılığının əsas sütunlarıdır”.

## “Molla Nəsrəddin” nə deyirdi?..

Cəlil Məmmədquluzadə qələmi və “Molla Nəsrəddin”i ilə birlikdə azad Vətən, xoşbəxt millət naminə axtarısa çıxmışdı. Hələ “Mozalan”, “Hop-hop”, “Lağlağı”, “Hərdəmxəyal” millət, Vətən adına bir qulluq etmək niyyətilə rusların “zadəca” dediyi 18 məsələdən ibarət “Təzə təlim kitabı” cəm etmişdilər ki, cəmiyyətin bütün eybəcərlikləri bu məsələlərdə öz həllini tapmışdı. Amma nə fayda? Bunları dərk edən kim idi? “Niyə mənə döyürsünüz?” – deyib, “Niyə mənə dərindən qaçdım?”ı anladanın: – “A mollalar, niyə mənə döyürsünüz? Olmaya mənədən qorxursunuz? Olmaya qorxursunuz ki, əyilib camaatın qulağına bir neçə söz pıçıldayam, bir neçə mətləblərdən agah edəm? Olmaya qorxursunuz ki, məcmuəmin vəzirlərini nökrələr samovar alışığı edə-edə və şəkillərini uşaqlar oynada-oynada axırda camaat gözünü açıb bəzi işlərdən xəbərdar ola?” səsinə səs verən kim idi?

“Molla Nəsrəddin” deyirdi ki, “Biz” “Nə vaxt”, “Bəs nə vaxt” “Azadiyi-vicdan” olacağıq. “Fürsət” tapıb xalqa “Bir para sözlər” dinlədib, “Oktyabr kimin bayramıdır?”ı açıqlaya və onlara “İnqilab lazım” olduğunu anlada biləcəyik? “İfratın mənfəəti”nin “Tərəqqi əlamətləri” olduğunu “Müsəlman içində gördüklərim”dən fərqliliyini sübut edə biləcəyik?

“Çox qərribə” idi ki, “Molla Nəsrəddin” dəfələrlə yazsa da, millətə üz tutub onlara hüquqlarından, azad yaşamağın gözəlliyindən bəhs etsə də, onun “Nəsihət”ini dinləyən yox idi. Lakin molla-nəsrəddinçilər bu yoldan çəkinmir, yorulmur, usanmır, “Müsəlman”lara “Qatıq ağdırı, qaradırımı?” ilə “İsti su-soyuq su”yun fərqi yəni də izah edir və bu yolda mübarizəni böyük yanğı ilə davam etdirirdilər.

**Ardı Səh. 13**

# 119 il əvvəl bizi deyib gəlmişdi...



## Əvvəli-Səh-12

### Həm yazılarla, həm şəkillərlə

“Molla Nəsrəddin” milləti doğru yola tək yazmaqda deyil, həm də şəkillərlə, karikaturalarla dəvət edirdi. Jurnalın rəngarəng çıxmasında, bəzən şəkillərin, karikaturaların sanki “dil açıb” danışmasında rəssamlar – Əzim Əzimzadə, Oskar Şmerling, İosif Rotterin böyük əməkləri olmuşdur.

Birinci nömrənin üz qabığında həmvətənlərimizi yatmış vəziyyətdə göstərən bir rəsm çəkilib dərc edilmişdi. Bununla da ümumi amal və məqsəd ortaya qoyulmuşdu: onları oyandırmaq, sözlədiklərinə qulaq asmağı xahiş etmək. Çünki “Molla Nəsrəddin”i Azərbaycan xalqının min illərdən bəri davam edib gələn dərdləri çox düşündürürdü. Bu dərdlər içərisində dini fanatizm daha dəhşətli idi. O dövrün cəmiyyətində dini əldə rəhbər tutub bundan yararlanan ruhanilərə hər addımda rast gəlirdi. Onların sayı sanki yağışdan sonra çıxan göbəkəklər kimi gündən-günə artırdı. Dinin mahiyyətini bilməyənlərə, bundan sui-istifadə edib camaatın malını tar-mar edənlərə, onları mövhumata sürükləyib elmdən, təhsildən yayındıranlara, azadlığı, intibahı din pərdəsi altında kəsib-doğrayanlara qarşı “Molla Nəsrəddin” üsyan edib deyirdi: – “Əvvələn, mən molla ola-ola müsəlman qardaşlarıma vəz edən vaxt deyirəm: Bir Allaha sitayiş edin, bir də Peyğəmbərə və imamlara itaət edin. Amma siz deyirsiniz: Allaha da sitayiş edin, Peyğəmbərə də, imamlara da, mollalara da, dərvişlərə də, ilan oynadanlara da, fala baxan, tas quran, dua yazan, cadukün, həməzad, əcinne, kəlib, dimnə, şeytan, div, mərix, sərix, tərrix, amax, saşan, küflə qurdu, mığmıq, mozalan – bunların cümləsinə sitayiş edin!...Mən də molla-yam, siz də molla. Amma mən müsəlman qardaşlara deyirəm: ey müsəlmanlar, gözünüzü açınız, mənə baxınız; amma siz mollalar deyirsiniz: ey müsəlmanlar, gözünüzü yumunuz, mənə baxınız!...Mən də molla-yam, siz də mollasız. Amma bir balaca təfəvütü budur ki, mən heç olmasa bir parça qalın kağız üstünə bir neçə nağıl-nuğul yazıb ilan-qurbağa şəklində çəkirim ki, oğul-uşaq şəkillərə baxıb gülsünlər və nökrələr kağızını alışıq edib, asanlıq ilə ocağı yandırsınlar... Siz mollalar deyirsiniz:

Səs salma, yatanlar ayılar, qoy hələ yat-sın!

Yatmışları razı deyiləm kimse oyatsın.

Tək-tək ayılan varsa da haqq dadıma çat-sın!

Mən salim olum, cümlə cahən batsa da batsın!

Millət necə tarac olur-olsun, nə işim var?

Düşmənlərə möhtac olur olsun, nə işim var?”

### Nə deyirdi “Molla Nəsrəddin?”

“Məscidlərimiz”də “Din”lə, “Dindarlıq”la məşğul olan dınaqarası mollaların “Din və millət”in başına açıqları oyunlardan danışdı. “Oruc yeyənlərin və oruc tutanların hesabı”ndan “Orucu batıl eləyən şeylər”ədək açıb töküldü ortaya. Camaatı yoldan çıxarıb günlərlə çölün düzündə, günün altında yağış üçün “Müsəllə” ya vadar edənlərin fitnə-fırıldığını lağa qoyub güldürdü. “Ruzi-aşura”dan ta “Aşura oğurları”nın hərəkətlərində xalqa bəyan edirdi. Küçələrdə zəncir vurub özünə zərər verən, “Baş yarmaq”la qanlarını axıdanlara üz tutub: “Bu gün Kərbəla meydanı Azərbaycandakı vətənpərvərlik meydanıdır. Hər kimin ürəyində bir cüzi din, namus, vətən hissi varsa, oranın qeydinə qalmalıdır!” – deyirdi.

Amma yenə də nə fayda? “Molla Nəsrəddin” nəşrindən düz 20 il sonra “hələ ayılmayıb”, – deyərək hayqıranda, qonşunun “Kim ayılmayıb?” sualına “Hələ dəm alır”, – dedi: “Ayılmayan həmin mənəm millətimdir ki, iyirmi il bundan qabaq mən onu yuxuda qoyub gəlmişdim”.

### Cəlil Məmmədquluzadəni dinsizliklə ittiham edirdilər

“Molla Nəsrəddin” Azərbaycanda milli satirik mətbuatın və tənqidi-realist ədəbiyyatın əsasını qoymuşdu. Mirzə Ələkbər Sabir, Məmməd Səid Ordubadi, Əbdürrəhman bəy Haqverdiyev, Əli Nəzmi, Əliqulu Qəmküsar, Mirzəli Möcüz Şəbüstəri kimi görkəmli sənətkarları öz ətrafında toplayan dərgi açıq söz söyləyirdi, düz yol göstərirdi. Yalanı qamçılıyırdı, haqsızlığı kəsirdi, ədalətsizliyə meydan oxuyurdu, fırıldaqçılara müharibə elan edirdi. Məqsəd dövrün ziyalılarının düşüncələrindəki Azərbaycanı görmək idi. Azərbaycan xalqı-



nı, millətini hər xalqdan, millətdən öndə görmək idi. Onları fanatizm, mövhumat girdabında yox, inkişaf, intibah yollarında görmək idi. Elə bütün bunlara görə də məlum qüvvələr Mirzə Cəlili dinsizliklə, “Molla Nəsrəddin”i Allahsızlıqla damğalamaq istəyirdilər.

Gələn, görək, o, necə Allahsız idi ki, ədəbiyyat aləmi ilə tanışlığa böyük İslam şairi, dahi Məhəmməd Füzulinin əsərləri ilə başlamışdı? O necə Allahsız idi ki, “Molla Nəsrəddin” jurnalının adının “Allahsız” adı ilə əvəzlənməsinə qəti şəkildə etiraz edib, “Allah olmayan yerdə mən yoxam”, – demişdi? O necə Allahsız idi ki, yaşadığı ev dəfələrlə axtarıslara məruz qalmışdı? Nə axtarırdılar, “Allahsızın” evində?

“Molla Nəsrəddin” bu və digər səbəblərdən də yeni dövrün sərt tənqid, qınaq və təqiblərinə məruz qaldı. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradılmasında əvəzsiz xidmətləri olan, sovet dövrü kimi ağır rejim-də təzyiqlər altında işini davam etdirib sözünü deyərək, milli şüuru formalaşdıraraq jurnal 1931-ci ildə öz fəaliyyətini dayandırdı. 1932-ci ildə isə böyük mütəfəkkir-yazıçı Cəlil Məmmədquluzadə dünyasını dəyişdi. Elə Mirzə Cəlilin jurnalın nəşrinin dayandırılmasından cəmi bir il sonra ölümünə səbəb ona qarşı haqsızlıqlar, səhv başa düşülməsi oldu. O, bu haqsızlığa dözmə bilmirdi. Hələ neçə-neçə nəşr olunmamış gözəl əsərləri də var idi ki, hamısını yandırdı. Kaş ki əsərlərini yandırarkən onun üzündəki “Od əllərimi, qəlbimi, yoxsa əsərlərimi yandırır?” ifadəsi-ni görənlər olardı

...Bəli, tək Mirzə Cəlil deyil, Nəsimilər, Füzulilər, Nizamilər, Vaqiflər, Sabirlər – yüzlərlə şair və yazarlarımızın əksəriyyəti dövründə düzgün başa düşülməyib. Çünki Azərbaycan iştahasında olanlar xalqı, milləti əsrlərlə doğru yoldan döndərməyə çalışıblar. Şükürlər olsun ki, əsrlərin mücadilə və mübarizəsi öz bəhrəsini verib, Azərbaycan müstəqil respublika olub. Dünyada tanınıb, inkişaf etmiş ölkələr sırasında yer alıb. Qızıl toprağın içərisində də öz parlaqlığını saxladığı kimi, Mirzə Cəlil kimiləri də xalq milli yaddaşının dəyər genofondunda saxlaya bilib. Onların hər biri qiymətini alıb, xalqın mənəvi irsinə çevriləblər. Budur, Cəlil Məmmədquluzadə haqqında Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyevin dəyərli fikirləri:

“Cəlil Məmmədquluzadə öz yaradıcılığı ilə, əsərləri ilə, publisistikası ilə, böyük mətbuatçılıq fəaliyyəti ilə Azərbaycan xalqının milli oyanışında, milli dirçəlişində əvəzsiz rol oynamışdır. Xalqımızın milli şüurunun formalaşmasında məhz “Molla Nəsrəddin” jurnalının və Mirzə Cəlilin fəaliyyətinin rolu misilsizdir”.2019-cu ildə Cəlil Məmmədquluzadənin 150 illik yubileyinin qeyd edilməsi haqqında ölkə Prezidentinin Sərəncamı, böyük ədibin ayrı-ayrı illərdə keçirilən yubileyləri, Bakıda və doğulduğu doğma Naxçıvanda ev-muzeylərinin yaradılması, Nəhrəm və Cəlilkənd kəndlərində xatirə muzeylərinin açılması, heykəlinin ucaldılması, teatr, muzey, şəhər, qəsəbə, kənd və küçələrə adının verilməsi, əsərlərinin səhnələşdirilməsi, külliyyatının dəfələrlə, hətta latın qrafikası ilə nəşri, kitabxanalara hədiyyə edilməsi, onun ölməz irsinə sonsuz sevginin, saygının göstəriciləridir.

Ey Şərqin müdrik ağsaqqallı Molla Nəsrəddin! Naxçıvanda illərdir ki, mirzəcə-lilşünaslıq məktəbi fəaliyyət göstərir. Bu məktəbin banisi akademik İsa Həbibbəyli yazır: “Böyük Cəlil Məmmədquluzadənin redaktorluğu ilə nəşr edilən məşhur “Molla Nəsrəddin” jurnalı Azərbaycan tənqidi realizm ədəbiyyatının ideya-sənət cəbbəxanasıdır. Mübariz ideyalarına və qətiyyətli mövqeyinə görə “Molla Nəsrəddin” jurnalı Azərbaycan xalqının istiqlal kitabına çevrilmişdir”.

Kaş ki gəlib sizin qələmlə becərdiyiniz, bizlərin isə qanla cücərdiyimiz istiqlalımızı görə bilərdiniz. Kaş ki yaralarınıza məlhəm olacaq ana dili haqqında qanunlarımızla tanış ola, ana dilinə ucaldılan abidələrimizi görə bilərdiniz. Həmfikirlərinizi, nəşr olunan çoxsaylı qəzet və jurnalları, onlara verilən söz, mətbuat azadlığını görə bilərdiniz. Şəhər, qəsəbə, kəndlərimizdə uşaqların oxuduqları məktəbləri, respublikamızdakı ali məktəblərdə, xarici ölkələrdə təhsil alan gənclərimizi, gəncliyimizin intellektual səviyyəsini görə bilərdiniz. Kaş ki ölkəmizdəki dini tolerantlığı, sizin yaralı yeriniz olan Aşura günlərində qanvermə aksiyalarının xalqın neçə-neçə övladına həyat verdiyini görərdiniz. Kaş ki görə bilərdiniz: bir əsr öncəkindən çox fərqli bir əsr sonranı

**Mətanət Məmmədova**